

Bogdan Petriceicu Haşdeu, critic literar

Maria ŞLEAHIŢCHI, dr. conf., decanul Facultății Filologie USB

O literatură este o națiune! Au fost sute de popoare, care avuseră fiecare câte o limbă, dar n-au putut fiecare să-și creeze o literatură... Literatura singură afirmă existența cea deșteaptă a unei națiuni, și mai mult decât atîta: singură îi dă secretul de a nu muri niciodată.
(Bogdan Petriceicu Haşdeu)

Preliminări. Voi începe comunicarea mea¹ cu câteva gânduri care ar trebui să ne motiveze mîndria de a fi basarabeni. Dacă trecutul nostru a fost vitregit de-a lungul istoriei, dacă prezentul e incert, iar viitorul o iluzie, existența noastră își găsește rostul și pentru faptul că avem înaintași care au dat strălucire numelui de basarabean în cultura română și numelui de român în cultura univetsală. Mă gîndesc, în primul rînd, la Bogdan Petriceicu Haşdeu, la Constantin Stere și Eugeniu Coşeriu, care (am să parafrazez una din expresiile preferate ale „lingvistului secolului XXI”: „prin faptul că sînt vă fac să fiți și voi”), prin faptul că au fost, ne fac să fim și noi.

Începuturile de cronicar literar. Bogdan Petriceicu Haşdeu a trăit într-o mare feroare și nerăbdare, manifestîndu-se în diverse domenii ale creației și științei. Mircea Eliade, un alt spirit enciclopedic, menționa că „această nerăbdare a creației caracterizează pe toți marii români din secolul XIX: Bălcescu, Heliade Rădulescu, Haşdeu, Eminescu”.² Din multitudinea de domenii în care s-a produs Haşdeu, am ales să vorbesc despre activitatea de critic literar, el fiind scriitorul ce a format opinia literară a timpului său, or, aceasta presupune practicarea cu regularitate a actului critic, precum și implicarea în presa literară a timpului.

Cu titlu de remarcă, voi aminti cîteva date din activitatea gazetărească a scriitorului, cu mici „popasuri” la revistele literare. În 1858 - 1859 apărea *România*, prima revistă a lui Bogdan Petriceicu Haşdeu, scoasă cu sprijinul material al tatălui său. Revista își încetă apariția în 26 ianuarie 1859, după Unirea Principatelor. Peste un an, în 25 martie 1860, apărea prima revistă literară *Foia de istorie și literatură*, unde scriitorul își publică renumitul studiu *Pierit-au dacii?* În octombrie 1862 va edita revista *Din Moldova*, care începînd cu nr. 10, 1863, se va numi *Lumina*. Haşdeu intenționează să impună o nouă direcție a literaturii naționale, anticipînd gruparea junimistă. Amintim în acest context că într-o scrisoare către Titu Maiorescu, datată 23 ianuarie 1874, prin care îi cerea o carte comentată în *Convorbiri literare*, în nedezmînițitul său stil ironic, făcea trimitere la diferența dintre cele două direcții: „Mă vei găsi totdeauna gata a te servi cu aceeași promptitudine, oricît de mare ar fi între noi diferența de *direcțiuni*”. De altfel, deși considerat de junimiști, dar și de istoria literaturii, drept adversar al societății din Dealul Copoului, este invitat totuși la Banchetul de 20 de ani ai societății (dintr-o scrisoare către Iacob Negruzzi din 1884).

**Confluente
Bibliologice 3 - 4, 2007**

La revista *Lumina* semnează poezie, proză (mult contestată *Duduca mamuca*), dramaturgie și critică literară (*Mișcarea literelor în Eș!*), fiind „una din cele mai importante publicații literare românești de la mijlocul secolului trecut”, după cum afirmă I. Oprea.³

În 3 noiembrie 1863 scoate revista umoristică *Aghiuță*, suspendată la intervenția ministrului de interne Mihail Kogălniceanu, prin invocarea „lipsei de moralitate” a revistei. În 22 aprilie 1866 face parte din cei 21 de membri fondatori ai Societății Literare Române, devenită ulterior, în 1867, Societatea Academică Română, iar în 1879 Academia Română. Girează în 1869 lansarea ziarului/gazetei *Traian* - (cu apariția de 3 ori pe săptămână). Aici își promovează în spirit polemic atitudinea antidinastică și antiboierască, îmbrățișează cu prioritate literatura, istoria, filologia. Începând cu 1870 ziarul se va numi *Columna lui Traian* (cu apariție de 2 ori pe săptămână, o dată la 2 săptămâni, o dată în lună), făcând, de rînd cu *Literatorul* lui Macedonski, „opozitie” *Convorbirilor literare*, manifestându-se, în viziunea lui G. Călinescu, ca „reviste antijunimiste”. În 1887 va edita *Revista nouă*, despre care le vorbi cu entuziasm luliilor sale aflate la Paris.

Modernitatea lui Hașdeu. Literatura din literatură. Hașdeu, precum se știe, obișnuia să-și însoțească lucrările sale de ficțiune cu prefețe (un fel de artă poetică, după modelele clasice și romantice), note lămuritoare, într-un context cultural în care polemicile erau la ordinea zilei. Astfel, în *Introducerea la Răposatul postelnic*, publicată în revista *Lumina (Din Moldova)*, 1862, nr.8, scriitorul afirma că dincolo de substratul istoric al „scrierii”, l-au interesat celelalte aspecte ale ei, deoarece „ea este [...], mai cu seamă, tragică,

artistică, poetică”.⁴ Observația, aforistică, ce urmează, deși pusă în paranteză, făcea cel mai limpede diagnostic calității literaturii în general și poeziei în special: „poezia poate fi fără versuri, precum și versurile pot fi fără poezie”, deoarece valoarea nu este asigurată în exclusivitate de forma exterioară a textului. Scriitorul vorbește despre caracterul general uman și unevrsal al efectului dramatic pe care trebuie să-l asigure o operă de acest gen. Circumstanțele de ordin exterior, în cazul unui subiect de capodoperă, nu vor minimaliza valoarea operei, afirmă Hașdeu

(„Schimbați titlul, prefaceți numele personajelor, strămutați acțiunea în America sau în Africa, modificând ceva și în pasajurile prea locale, și totuși efectul dramatic va rămîne neatins, deși se va pierde caracterul național. Ba chiar lăsați tragedia cum este ea, fără cît traducînd-o într-o limbă străină; și, dacă ea este o adevărată tragedie, dacă ea într-adevăr răsfrînge patimile însușite naturii omului (fie el moldovean sau fie brazilian), și tot încă, zic, ea va fi admirată orișunde, precum englezul admiră scenele grecești din Sofocle sau italianul scenele engleze din Shakespeare. Tragedia poate a nu fi istorică, dar ea nu poate a nu fi cosmopolită în sensul de universal valabilă – M. Ș., ca orișicare artă”.⁵

În arta dramatică Hașdeu s-a considerat discipol al lui Sofocle și Shakespeare. Promotor al spiritului democratic și al libertății omului de creație, el recunoștea dreptul fiecărui scriitor de a se considera „discipolul lor, bun sau rău, imitator sau original”.⁶ El recunoaște că este un discipol mai special, ca să zicem așa, unind în tragedia sa cele două modalități de reprezentare a lumii, total diferite, într-o zonă mediatoare: astfel, culoarea albă de la unul și culoarea neagră de la celălalt se întîlnesc în „culoarea cenușie”, adică de la Shakespeare lua „mulțimea și caracteristica

varietate a personajelor dramei",⁷ „contrastul dintre sublim și bufon”, iar de la Sofocle lua „simplicitatea intrigii” și „patosul”.

În final, forma neversificată a tragediei îi pare mai elocventă or, afirma riscant scriitorul, „versurile nu permit a reproduce o epocă istorică în toată sa simplitate, de a înzestra persoanele dramei cu varietatea caracterelor și limbajelor, de a face ca să dispară individualitatea autorului...”⁸ Hașdeu avea să se contrazică în scurt timp, la apariția dramei istorice *Răzvan și Vidra*, scrisă inițial și ea în proză, dar ulterior versificată. Se vede că forma versificată nu i-a împiedicat să fie considerată, de Caragiale, spre exemplu, cea mai reușită dramă istorică din secolul al XIX-lea.

Spirit conciliator: respect pentru trecut și mândrie pentru prezent. Se știe că Bogdan Petriceicu Hașdeu a purtat un respect deosebit pentru istoria și cultura românilor, dar acest sentiment nu i-a estompat acuitatea receptării prezentului și prezicerii viitorului. Timpul lui Hașdeu e timpul polemicilor acide, societatea română intră în faza ei de maturitate deplină, care presupune și reinterpretarea sau revizuirea valorilor. O generație de scriitori, încă activi – pașoptiștii, pleca de pe scena literaturii, poftită, mai mult sau mai puțin rerverențios, de noua direcție sau noua generație. Tonul îl dă Hașdeu, urmat, peste 4 ani, cu studiul *În contra direcției de astăzi în cultura română* (1868) de criticul de la *Junimea*. Diferența dintre cei doi va fi de termeni și de ton (Miorescu va numi pașoptiștii Generația „formelor fără fond”, iar tonul lui va fi categoric și iremediabil, pe când Hașdeu va fi mai conciliant, dar creditând cu generozitate potențialul valoric al prezentului). Cert e că ambii critici au conștientizat momentul istoric pe care îl trăiesc. Hașdeu e primul care intră în polemică în legătură cu un articol semnat de Costache Negruzzi, *Studii asupra limbei române*, publicat în chiar revista sa *Din Moldova* (1862 - 1863, nr. 5, 7, 10). Articolul - replică *Apropos de scrierea D-lui C. Negruzzi* vedea lumina tiparului tot acolo, nr. 10, odată cu publicarea părții finale a studiului nuvelistului pașoptist. C. Negruzzi insinua elegant că literatu-

ra contemporană este în decădere față de literatura generației sale, deoarece „politica predominând, literatura amuți”.⁹ Tînărul Hașdeu, spirit de „avangardă”, nu cade de acord, firește, cu înaintașul său, iar argumentele sale au la bază logica evoluției generale a societății umane. Perioadele literare în cultura unei națiuni au început și sfârșit, afirmă criticul, iar literatura română se află în progres. Mai bună decât în 1848, dar mai puțin bună decât va fi în 1873, ea e în plină afirmare a modernității sale, astfel încît pericolul decăderii e încă departe. „Zicînd acestea, preciza Hașdeu, nu voiesc nicidecum a nimici ba nici măcar a micșora mărimea serviciilor făcute literaturii noastre de către veteranii ei, din cari unii cei mai de frunte, trăiesc încă și să tot trăiască, bucurîndu-se de binemeritata venerațiune a compatrioților. Din contra, sînt gata a declara în gura mare că ei, dragi moșnegi, au lucrat mai mult decât noi, copiii de ieri, de alaltăieri; au lucrat mai mult, fiindcă la început e totdeauna mai greu a lucra; dar aceasta nu înseamnă că ei au lucrat mai bine decât noi, veniți mai tîrziu și-nlesniți în cale-ne prin munca înaintașilor noștri. [...] Noi admirăm din toată inima personalitățile reprezentanților literaturii noastre pînă la 1848; noi am recunoaște chiar comparativa micitate a propriilor noastre personalități; dar cu toate acestea, noi nu vom lăsa a se zice că – trecîndu-se cu vederea cerințele și însușirile personale – literatura noastră de astăzi e mai pe sus de acea de atunci [...]. Numiți pe Eliad, Asachi, Kogălniceanu, Alecsandri etc. „atleți literari”; ridicăți-le statui și monumente; insuflați copiilor voștri, acasă și pe băncile școalei un respect religios către acești proroci, așa zicînd, a vieții noastre literare; vorbiți chiar despre abaterile și-alunecările lor cu acea dragoste și cu acel spirit conciliator, cu cari un fiu vorbește despre părinții săi... da [...]; dar nu ne spuneți că sîntem în regres, ceea ce nu este și, din norocire, ceea ce nu poate fi.”¹⁰

Ironia tînărului Hașdeu, stilul mușcător îl

vor însoți de acum încolo.

Studiul de sinteză Mișcarea literelor în Eși sau începuturile criticii ludice. Apărut înainte cu patru ani față de renumitul studiu de debut (*O cercetare critică asupra poeziei române de la 1867*) al criticului de la *Junimea*, *Mișcarea literelor în Eși* este prima panoramă critică asupra vieții culturale și teatrale a Iașului. Mircea Eliade, care a avut un respect deosebit față de înaintașul său, afirma că prin *Mișcarea literelor în Eși* „s-a păstrat cea mai lungă și savuroasă „cronică” a timpului pe care o cunoaște literatura română din acea epocă [...]. Evident, este vorba de o „reconstituire” în felul lui Hașdeu, adică subiectivă, satirică, pasionantă. Probabil că la originea acestei „cronici” se află pizma lui Hașdeu împotriva lui Titu Maiorescu și furia lui că n-a stîrnit încă vîlva și nu și-a cucerit încă gloria pe care o aștepta publicînd *Din Moldova*”.¹¹ Vîlva la care se referă Eliade era cea produsă, probabil, de pedagogul Maiorescu, or, pînă la apariția cronicii lui Hașdeu, viitorul mentor al Junimii nu publicase mare lucru.

Scriitorul intenționa să se războiască cu lumea contemporanilor săi, o lume „fără principii”, o lume a contrastelor și a lipsei de caracter: „În politică, în literatură, în familie, oriunde ne-am întoarce privirile în jurul nostru, constată el, ne întîmpină „zilele Babei”: cald și rece, uscat și umed, liniștit și furtunos, frumos și urît, toate la un loc, un chaos de contraziceri, o lipsă absolută de caracter!” Eliade remarca inteligența covîrșitoare și acuitatea spiritului de observație ce îl caracterizau pe basarabeanul refugiat la Iași: „cu inteligența sa ascuțită, cu sarcasmul său necruțător, cu șarja lui neistovită – „dă seama” de tot ce se întîmplă și se publică în Capitala Moldovei; reviste, spectacole, conferințe, lecții universitare. Lovește în deapta și în stînga, lovește în mediocri și oameni învățați cu aceeași furie, cu aceeași zeflema, cu aceeași pasiune. Este cel dintîi „eseu pasionat” pe care îl cunoaște literatura românească”.¹² Realitatea la care se referea Hașdeu va fi definită de Maiorescu drept o lume în care lipsesc criteriile. Ambii cereau necesitatea

instalării unei ordini a valorilor. Hașdeu începu primul, într-un cu totul remarcabil stil ironic și accentuat ludic, declanșat de „sensibilitatea lui jignită, prin marea lui personalitate sufocată de mediocritatea și de suficiența contemporană” (Mircea Eliade). Fiindcă, iată, inspirația junilor poeți este „vagabundă”, afirmă criticul („Orișicare întîmplare, fie cît de mică, servește naturalmente, într-un oraș ca al nostru – într-o Atene, cum am zis – de sujet pentru vagabunda inspirație a poeților”), teatrul ieșean e însuflețit nu doar de sufleur (care mai e și actor, la nevoie), ci și de *rege-soarele* său, M.Pascaly. Actorii lui Pascaly, se remarcă atît prin calități artistice, cît și prin carențe „profesionale”: Principalul neajuns al lui Pascaly, spre exemplu, e de a vorbi prea repede. „Și eroii gîndesc mai nainte de a se rosti, afirmă Hașdeu, și, prin urmare, ei nu pot vorbi în fugă, ca de pe carte”. Nici repertoriul nu este trecut cu vederea de critic: „Alegerea pieselor n-a fost tocmai cumsecade. Dramele, aproape toate, au avut un caracter medical.” Ceilalți actori, fiecare cu meteahna sa. Bălănescu, spre exemplu, „nu-și învață rolul” și, „pe deasupra, are tristul obicei de a se uita neconștient la loje și la parter, numărînd, pesemne, ca director al teatrului, locurile ocupate și cele deșerte”. Lupesu e „bufon peste măsură”. Pronunțarea lui Galino „nu e românească: cam „pute” pentru „poate”. Cheorghiu „face rea întrebuintare de tufoasele sale sprincene, mișcîndu-le neîncetat în jos și-n sus, încît îți vine a-i dori o *călătorie sprincenată* de pe scenă”. Pe Matilda Pascaly, consoarta *rege-soarelui*, dincolo de alte „menajamente” la care consimte (sau poate pe care le cere), n-ar trebui „s-o împingă dorul de a juca pe domnișoare, și-apoi ar fi bine ca d-ei să vorbească mai repede”. Merișeasca „nu e nicidecum la locul său în roluri dramatice de mume suferinde: suferința n-are în veci volumul d-nei Merișescu”. D-șoara Teodorescu, „vorbind, deschide gura afară din cale, încît privitorii gîndesc că d-ei cască”.

Dramaturgia națională era marcată de piesele lui Alecsandri. Hașdeu acordă un spațiu destul de amplu analizei și mai ales citării din pie-

sele montate pe scena teatrului ieșean, dar concluzia nu e în favoarea dramaturgului. „Studiind *Repertoriul dramatic* al d-lui Alecsandri, afirmă criticul cu mîhnire, am însemnat aproape în toate piesele d-sale o mare eroare artistică, care se pare a fi devenit pentru d-lui ca o a doua natură: patima de a scrie nu curat românește, ci în zece limbi”. Criticul respinge excesul de zel al scriitorului în vederea individualizării personajelor cosmopolite. „Aceeși babilonie [...], care nu e nicidecum comică”, este imputată întregii opere de comedograf a bardului de la Mircești. Or, „de s-a cuprinde comismul în atîta, afirmă Hașdeu, apoi orișicine ar deveni Molieere sau Goldoni a *coup de dictionnaire*”.

Anticipînd analiza poeziei prin prezentarea lui M. Pascaly ca poet (bun pentru poezia detaliilor, dar ratat ca poet al întregului), Hașdeu e printre primii critici români care propun un canon poetic național, din care făceau parte:

- Alecsandri, „părinte și cap al poeziei naționale, bazate pe studiul acelei poporane” (este vizat volumul *Doine și lacrimioare*, aflat în preajma celei de-a doua ediții);
- „Dosotei”, aceeași semnificație pentru „muza religioasă”;
- „Beldiman în a epopeii”;
- „Conachi în a lirei anacreontice”;
- „Boliac în a versurilor antice”;
- „Bolintineanu în a tabloanelor cavalerești”;
- „Donici în a fabulei”...

Cu Donici lista se încheie, deși suspensiile indică că ar mai putea fi și alții. Dacă ceilalți sînt doar nominalizați în lista „nemuritorilor”, în cazul lui Alecsandri se vor opera analize nuanțate. În general, Hașdeu, procedînd potrivit observației sale din capul studiului (lumea contrariilor), va propune o exegeză pentru opera unui poet cu adevart talentat și va desfășura mitul de mare scriitor al lui Asachi. Va face acest lucru cu aceeași pasiune și cu aceeași dezinvoltură a limbajului critic. Astfel, deși îi recunoaște lui Alecsandri calitatea de „mare poet”, îi va contesta cu deplina persuasiune a argumentației ipostaza de cel mai mare poet român. „Nu e cel mai mare, pre-

cum îl numesc unii; fiindcă d-lui n-a îmbrățișat decît un singur ram al poeziei. D. Alecsandri e mare ca unul ce-i creator în sfera sa, nu imitator, ca Granda ș-alții”. Hașdeu va vorbi pe de o parte în registrul lui Vlahuță și Delavrancea, care afirmă în Academia Română că Eminescu e cel mai mare poet român, iar nu Alecsandri, precum s-a spus pe nedrept ani la rînd; pe de altă parte, în registrul maioreșcian din articolul *Poeți și critici* (răspuns la afirmațiile celor doi invocați mai sus), susține că fiecare e mare în domeniul său, or, marile talente nu se compară între ele. E de reținut că afirmațiile lui Hașdeu țin de anul 1863, cînd *Junimea* abia urma să se constituie...

În cu totul altă lumină e prezentat poetul și dramaturgul Gheorghe Asachi, rival declarat al lui Alecsandri: „D. Alecsandri, afirmă ironic Hașdeu, are un *avalm* (= rival) cît-colea, și pentru poezia națională și pentru genul dramatic, în persoana d-lui G. Asachi”. Din colecția de poezii se salvează de critica acidă și persiflantă a lui Hașdeu doar sonetul *La ocazia zborului aerostatic a Madamei Blanchard în Roma, la 1811, pe cînd se arătase în cer comitul cel mare*. Exigențele autorului poemului dramatic *Răzvan și Vidra* nu lasă nici o șansă dramei *Petru Rareș* a lui Asachi, care nu întrunea „absolutamente” nici una din condițiile artei dramatice în genere. Cea de-a doua țintă a criticii negative, exersate cu atîta plăcere pentru sine, dar și pentru cititor, este așazisul poet Adrian, care e reabilitat ca prozator, sfătuindu-l: „Lasă deoparte poeziile tale... și lucrează în ceea ce-i tîria ta”.

Lipsa de valoare a majorității producțiilor literare din acea vreme este pusă în seama lipsei de școală a poezilor români. Hașdeu consideră că nu atît talentul le lipsește cît studiul, de aceea va încerca să dea primele lecții de artă poetică chiar în *Mișcarea literelor...* Fragmentul de poetică inclus aici (un amalgam de principii clasiciste și romantice pe care nu le-a abrogat decît afirmarea în timp a altor curente literare) anunță trei

„stînci de căpetenie” ale poeziei: 1. ideea poetică; 2. graiul poetic; 3. efectul poetic, analizate fiecare în parte.

Bogdan Petriceicu Hașdeu va da dovadă de un veritabil spirit de anticipare în ceea ce privește dezvoltarea de mai departe a poeziei române, observînd că „la români e de a se crea de acum înainte poezia filosofică”, misiune pe care o va realiza *Junimea*, prin opera lui Eminescu.

Imprevizibila originalitate. Ar mai fi de adăugat că natura absolut originală a lui B. P. Hașdeu a putut să convertească un discurs al inculpatului dintr-un proces de presă (organizat în 3-4 iunie 1863 prin intrigile dușmanilor săi V. A. Urechia, T. Maiorescu, Ion Pangrati ș.a. în scopul „de a-l înlătura din fruntea mișcării literelor ieșene”,¹³ învinuit fiind de imoralitate, într-o veritabilă artă poetică.

În *Apărarea redactorului* scriitorul nu doar invocă drept argument al nevinovăției sale întregul tezaur național și universal, ci pune în

valoare principiile „școlii realiste în literatură”. „Un romanist, un poet, un istoric sînt portrețiștii societății: vinovați-s ei oare, zugrăvind-o așa cum este?”, se întrebă retoric Hașdeu.

Note testamentare. În încheierea acestui crochiu, vom aminti că viața și opera marilor scriitori este asemenea unui manual de pedagogie pentru generațiile tinere (aceasta era ideea - argument a lui C. Noica cînd propunea cu insistență publicarea integrală a manuscriselor eminesciene). Viața și opera lui Bogdan Petriceicu Hașdeu sînt o mostră a eforturilor întru realizarea viselor și idealurilor. În miezul palmaresului bogat al lucrării acestui ilustru scriitor și savant a stat onestitatea actului științific și artistic, care făceau parte din însăși ființa lui. A-ți asuma responsabilitatea pentru tot ce scrii și spui înseamnă a-ți trăi destinul așezat în moralitate. „Cine nu e mișel, afirma criticul, acela nu se sfiște niciodată de a așterne pe hîrtie și de a iscăli tot ceea ce a spus din gură” (Către C. I. Istrati, 25 aprilie 1895).

Note:

- 1 Comunicarea a fost prezentată în cadrul Conferinței științifice „Bogdan Petriceicu Hașdeu – un secol de nemurire”, organizat de Universitatea de Stat „Bogdan Petriceicu Hașdeu” din Cahul, în 20 noiembrie 2007.
- 2 Mircea Eliade, *Despre Eminescu și Hașdeu* / Ediție îngrijită și prefață de Mircea Handoca . – Iași: Junimea, 1987. – p. 61.
- 3 I. Opreșan, *Tabel cronologic*. In: Bogdan Petriceicu Hașdeu, *Scrieri în 16 volume. Volumul I.* – Chișinău: Știința, 1993. – p. 37.
- 4 Bogdan Petriceicu Hașdeu, *Articole și studii literare* Prefață, texte alese și îngrijite, note de C. Măciucă. – București: Editura pentru literatură, 1961, p. 46.
- 5 Ibidem, p. 46 - 47.
- 6 Ibidem, p. 47.
- 7 Ibidem, p. 48.
- 8 Ibidem, p. 49.
- 9 Ibidem, p. 50.
- 10 Ibidem, p. 53 - 54.
- 11 Ibidem, p. 68.
- 12 Idem.
- 13 Idem.